

De jongen
die tien
concentratie-
kampen
overleefde

Voor Jack,
die het heeft overleefd

NUR 302 GGP111301

© MMXIII Nederlandse editie: Uitgeverij Kluitman Alkmaar B.V.

© MMXIII Alan Gratz. All rights reserved

Published by arrangement with Scholastic Inc., 557 Broadway, New York, NY 10012, USA

Oorspronkelijke titel: *Prisoner B-3087*

Nederlandse vertaling: Aimee Warmerdam

Omslagontwerp: Mariska Cock

Fotografie omslag © Mark Owen / Trevillion Images

Opmaak binnenwerk: Studio L.E.O.

Alle rechten voorbehouden, inclusief het recht van reproductie
in zijn geheel of in gedeelten, in welke vorm dan ook.

kluitman.nl

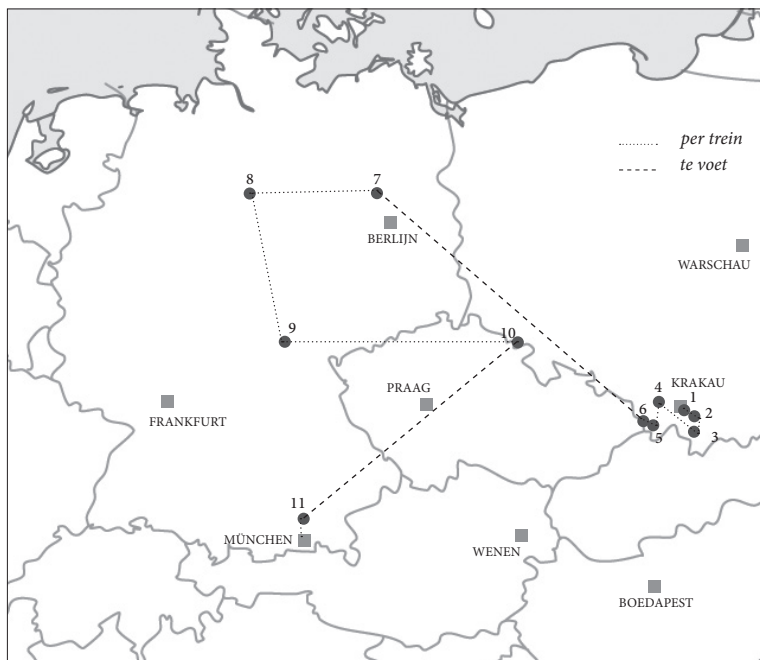
BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

ALAN GRATZ

Gebaseerd op het waargebeurde verhaal van Ruth en Jack Gruener

De jongen
die tien
concentratie-
kampen
overleefde

KLUITMAN

1. Krakau	7. Sachsenhausen
2. Plaszów	8. Bergen-Belsen
3. Zoutmijn Wieliczka	9. Buchenwald
4. Trzebinia	10. Gross-Rosen
5. Birkenau	<i>Dodenmars</i>
6. Auschwitz	11. Dachau
<i>Dodenmars</i>	München

KRAKAU
POLEN
1939-1942

HOOFDSTUK EEN

Als ik had geweten hoe mijn leven er die zes jaar uit zou zien, had ik meer gegeten.

Ik zou niet hebben geklaagd over het feit dat ik mijn tanden moest poetsen of in bad moest of over het feit dat ik elke avond om acht uur in bed moest liggen. Ik zou meer hebben gespeeld. Meer hebben gelachen. Ik zou mijn ouders hebben vastgehouden en hebben gezegd dat ik van ze hield.

Maar ik was tien jaar en ik had geen idee van de nachtmerrie die ons te wachten stond. Wij geen van allen.

Het was begin september en we zaten met z'n allen om de tafel in de huiskamer van het appartement van mijn ouders in de Krakusastraat. We aten, dronken en praatten, mijn ouders, mijn tantes en ooms, neefjes en nichtjes en ikzelf, Jacob; maar iedereen noemde me Yanek, mijn Poolse naam.

“Alle Joden moeten uit Europa verdwijnen.” Dat heeft Hitler gezegd,’ zei oom Moshe, terwijl hij nog een pastetje nam. ‘Duidelijker kon hij het niet zeggen.’

Ik huiverde. Ik had de toespraken van Hitler, de Duitse Führer een paar keer op de radio gehoord. Führer betekende ‘leider’ in het Duits en zo noemden de Duitsers hun president nu. Hitler sprak altijd over het Joodse gevaar en dat Duitsland en de rest van Europa ‘Joden-vrij’ moest

worden. Ik was een Jood en ik woonde in Europa en ik wilde niet weg. Ik hield van mijn huis en van mijn stad.

‘De Engelsen en de Fransen hebben hem al de oorlog verklaard,’ zei mijn vader. ‘De Amerikanen sluiten zich binnenkort bij hen aan. Ze laten Duitsland heus niet heel Europa veroveren.’

‘Hij heeft Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije al bezet,’ zei oom Moshe. ‘En nu valt hij Polen binnen!’

Mijn vader nam een slok van zijn koffie. ‘Let op mijn woorden: deze oorlog duurt niet langer dan zes maanden.’

Mijn oom sprak hem tegen, maar mijn vader was mijn vader, dus geloofde ik hem.

‘Genoeg over politiek,’ zei mijn moeder. Ze stond op om de tafel af te ruimen en mijn tantes hielpen haar. ‘Yanek, waarom geef je geen voorstelling? Hij heeft zelf een projector gemaakt.’

Ik ging vlug naar mijn kamer om hem te halen. Het was geen film-projector zoals ze in de bioscoop hadden. Het was een diaprojector die ik had gemaakt van een lamp op een stuk hout waar je houten platen met lenzen van vergrootglazen voor moest schuiven. Zo kon ik beelden op de muur projecteren of een schimmenspel spelen. Mijn neefjes en nichtjes hielpen me om een wit laken in de deuropening van de huiskamer te hangen en toen iedereen zat, deed ik de stekker van de lamp in het stopcontact en zette de radio aan. Het liefst had ik er muziek bij, filmmuziek was het beste, maar toen de radio was opgewarmd, vond ik een liedje van Count Basie dat hier perfect bij paste, en ik begon met mijn voorstelling.

Ik had cowboys, indianen en paarden uit karton geknipt en er stokjes aan vastgemaakt. Mijn schimmenspel ging over een sheriff in het Wilde Westen die zijn stad tegen bandieten moest beschermen. Ik hield het meest van John Wayne-films en uit die films haalde ik de beste stukken en maakte daar één groot verhaal van. Mijn familie lachte en juichte en

schreeuwde dingen naar de personages alsof ze echt waren. Ze vonden mijn voorstellingen leuk en ik vond het leuk om ze te geven. Als ik mijn vader aan het lachen kon maken, was ik zo trots als een pauw!

Misschien zou ik op een dag naar Amerika gaan en bij de film gaan werken. Tante Gizela kroelde vaak met haar hand door mijn golvende haar en zei dan: 'Je bent net een filmster, Yanek – met dat donkerblonde haar en die grote ogen van je.'

Ik was net bij het stuk waarin de bendeleider de bank van het stadje heeft beroofd en zich klaarmaakt voor een schietpartij met de held, toen de muziek op de radio midden in het liedje ophield. Eerst dacht ik dat de radiobuis was gesprongen, maar toen hoorden we een mannenstem op de radio.

'Dames en heren, we onderbreken deze uitzending voor een extra nieuwsbericht: het Duitse leger heeft de stad Krakau bereikt.'

'Nee!' zei mijn vader.

'Zo snel al?' zei oom Moshe. 'In zes dagen? Waar is het Poolse leger?'

Ik kwam achter het laken in de deuropening vandaan om te luisteren. Terwijl de nieuwslezer vertelde over de Poolse strijdkrachten die zich hadden teruggetrokken tot aan Lodz en Warschau, klonk er een harde klap, en mijn moeders theekopjes rinkelden op de schoteltjes. Mijn neefjes en nichtjes en ik renden naar het raam om naar buiten te kijken. Boven de daken van onze buurt, Podgórze, hingen donkere rookwolken. Iemand in een straat verderop schreeuwde en de kerkklokken van de kathedraal op de Wawelheuvel luidden waarschuwend.

Het was te laat. De Duitsers waren er. Als ik toen geweten had wat ik nu weet, zou ik zijn gevlucht. Ik zou niet hebben gewacht. Niet om mijn tas in te pakken of om mijn vrienden gedag te zeggen, zelfs niet om de stekker van mijn projector uit het stopcontact te trekken. Niemand zou hebben gewacht. We zouden zonder achterom te kijken naar de bossen buiten de stad zijn gerend.

Maar dat deden we niet. We bleven in het appartement van mijn ouders zitten, luisterden naar de radio en keken toe hoe de lucht boven Krakau zwart werd terwijl de Duitsers kwamen om ons te vermoorden.

HOOFDSTUK TWEË

Duitse soldaten trokken door de straten van Krakau. Ze marcheerden in hun strakke grijze uniformen, met hun benen recht voor zich uit, zoals eenden lopen. Het was grappig, en tegelijkertijd eng. Ze waren met zo veel, en ze liepen allemaal in de pas, hun glanzende groene helmen en hun zwarte legerlaarzen glinsterden in de zon. Elke soldaat droeg een overjas en had een tas op zijn rug, en ze hadden allemaal een geweer over hun schouder en een bajonet aan hun zij hangen.

Ik voelde me heel klein in mijn blauwe wollen jasje, korte broek en met mijn eenvoudige bruine pet. Er waren ook tanks – *Panzern* noemden ze die – grote ronkende dingen met ratelende rupsbanden en draaiende kanonnen op het dak. We gingen de straat op om te kijken. Iedereen deed dat: mannen, vrouwen en kinderen; Polen en Joden. We stonden op de hoeken van de straten en keken naar de Duitsers die door de straten van onze stad marcheerden. Niet heel Polen was gevallen, hadden ze op de radio gezegd – Warschau hield nog stand, net als Brześć, Siedlce en Lodz. Maar bij ons waren de Duitsers nu aan de macht, totdat de geallieerden, de Engelsen en de Fransen, zouden komen om ze te verjagen.

‘De nazi’s zullen wel meevallen,’ zei een oude vrouw naast me op de stoep toen ik naar hen stond te kijken. ‘Ik herinner me de Duitsers nog van de Wereldoorlog. Het waren heel aardige mensen.’

Zij kon dat makkelijk zeggen. Zij was niet Joods.

Een paar weken probeerden we verder te gaan met ons leven alsof er niets veranderd was, alsof er geen invasie was geweest van een buitenlands leger. Ik ging elke dag naar school, mijn vader en ooms en neven gingen gewoon naar hun werk en mijn moeder ging naar de winkel. Maar er waren wel degelijk dingen aan het veranderen. Op school wilden de Poolse jongens niet meer met me voetballen en de Polen en Duitsers kochten geen schoenen in mijn vaders winkel. Eten werd steeds schaarser en duurder.

En op een ochtend toen ik naar school ging, had ik geen les. Helemaal nooit meer, zeiden ze tegen me. Geen school voor Joden.

De andere kinderen juichten, maar ik vond het jammer. Ik vond het fijn om te lezen – allerlei soorten boeken, maar vooral boeken over Amerika en boeken over artsen en geneeskunde.

Ik slenterde door de straten en keek naar de Duitse soldaten en hun tanks, naar de mensen die tot om de hoek van de straat in de rij stonden voor een brood. Het was winter aan het worden en de wachtende mannen en vrouwen hielden hun jassen stevig dicht en stampten met hun voeten om warm te blijven. Toen ik tussen de middag naar huis ging, was mijn vader er. Ik was verbaasd want hij at normaal gesproken op zijn werk. Hij zat met oom Moshe aan de tafel. Mijn moeder kwam uit de keuken en keek me bezorgd aan.

‘Ben je ziek, Yanek?’ Ze voelde aan mijn voorhoofd. ‘Waarom ben je niet op school?’

‘Er is geen les meer,’ antwoordde ik verdrietig. ‘Niet voor Joden.’

‘Zie je nou? Zie je nou?’ zei oom Moshe. Hij keek mijn vader opgewonden aan. ‘Eerst sluiten ze de scholen. De volgende stap is jouw schoenenwinkel. En mijn bontwinkel! En waarom ook niet? Niemand koopt meer iets bij ons sinds de nazi’s hebben gezegd dat ze niks van Joden mogen kopen.’

‘Maar, als ze de schoenenwinkel sluiten, hoe kan je dan geld verdienen?’ vroeg ik aan mijn vader.

‘Het is niet de bedoeling dat Joden geld verdienen!’ zei Moshe. ‘We hebben nu voedselbonnen. Bonnen met een J erop. De J van Jood.’

‘Het gaat wel voorbij,’ zei mijn vader. ‘Ze maken het ons even moeilijk, en daarna laten ze de teugels weer vieren. Zo gaat het altijd. We moeten ons gewoon gedeisd houden.’

‘Ja,’ zei Moshe. Hij tikte op de krant die opengeslagen tussen hen in lag. ‘De Joden moeten zich gedeisd houden en de Duitsers niet in de ogen kijken. We mogen niets zeggen tenzij we worden aangesproken. We mogen niet meer in de hoofdstraten van onze eigen stad lopen. We mogen niet meer naar de parken, de zwembaden, de bibliotheken en de bioscopen!’

Mochten Joden niet meer naar de bioscopen? Nee! Ik was dol op films! En ook niet meer naar de bibliotheek? Waar kon ik dan boeken lezen als ik ook al niet meer naar school mocht? Ik liep snel naar Moshe om te zien waar hij het over had. En daar stond het, in de krant: ‘Nieuwe regels voor Joden’. De moed zonk me in de schoenen. Het was waar: niet meer naar het park, niet meer naar de bibliotheek, niet meer naar de bioscoop. En voor alle Joden, jong en oud, gold een avondklok. Om negen uur ’s avonds moesten we binnen zijn en mochten we de straat niet meer op.

‘En je moet een band om je arm dragen. Een band met de davidster erop!’ zei oom Moshe. ‘Ze brandmerken ons, als vee in die Amerikaanse films waar Yanek zo van houdt. Straks nemen ze ons geld in beslag. Mina, zeg jij het dan tegen die man van je.’

‘Wat zouden we volgens jou dan moeten doen?’ vroeg mijn moeder, en ze legde haar handen op mijn vaders schouders. ‘We hebben het geld niet om hier weg te gaan. En als we het wel hadden: waar zouden we dan heen kunnen gaan?’

Mijn vader pakte mijn moeders hand. 'We moeten de hoop niet verliezen.'

'Kijk maar wat er straks nog over is van die hoop als de nazi's je alles afnemen en je helemaal niks meer hebt.'

Mijn vader glimlachte. 'Laat ze alles maar afpakken. Wie we *zijn* kunnen ze ons nooit afnemen.'

Ik ging aan tafel zitten om te eten en mijn moeder zette een kleine kom tomatensoep op tafel, een snee brood en een brokje kaas.

'Zo weinig?' vroeg ik.

'Alles is op rantsoen. De kruideniers zijn gesloten,' zei mijn moeder.

'Het is wel genoeg,' zei mijn vader. 'We waren toch verwend.'

Ik had niet het idee dat we verwend waren, maar ik zei niets. Ik hoopte alleen maar dat de Duitsers niet alles zouden afpakken.

Later die avond, na de avondklok, werden we wakker door geschreeuw. 'Brand!'

Ik was bang en rende mijn slaapkamer uit. 'Wat is er aan de hand?' riep ik toen ik mijn ouders in de huiskamer zag. 'Staat ons gebouw in brand? Moeten we weg?'

'Nee,' zei mijn vader. 'Het is de synagoge.'

De synagoge was het gebouw waar we elke sabbat naartoe gingen om te bidden en waar ik voor mijn bar mitswa studeerde. Ik leunde uit het raam en zag de synagoge aan het eind van de straat in vlammen opgaan. Mijn vader trok snel zijn jas over zijn pyjama aan om buiten te gaan helpen met blussen, maar er klonk een harde knal vanaf de straat en we renden terug naar het raam. Midden op straat lag een dode man, die net als mijn vader alleen een pyjama en een jas aanhad. Onder hem, glinsterend in het licht van de straatlantaarns, verspreidde zich

een donkere plas. Er stond een Duitse officier over hem heen gebogen, zijn pistool nog steeds op hem gericht.

‘Joden dienen te weten dat ze volgens de nieuwe wetten ter plekke worden neergeschoten als ze zich na het ingaan van de avondklok op straat begeven!’ schreeuwde de officier.

Mijn vader stond in de huiskamer met zijn blik op de deur. Mijn moeder legde haar hand op zijn borst en daarna haar hoofd. Zonder iets te zeggen communiceerden ze met elkaar en even later trok mijn vader zijn jas uit en stuurde mij terug naar bed.

HOOFDSTUK DRIE

Ik was twaalf toen de muur kwam.

Om Podgórze, onze buurt, werd een muur gebouwd. Van het Zgodyplein tot de markt van Podgórze en Lasoty. De nazi's sloten ons in.

Ik ging naar buiten om hem te zien. Hij was van baksteen en bijna drie meter hoog. Bovenaan had hij ronde stenen die op de bovenkanten van grafstenen leken. De muur liep van de hoek van het ene pand naar het andere, dwars over straat, en sloot ons af van de rest van Krakau. De ramen van de panden die deel uitmaakten van de muur werden dichtgemetseld met stenen zodat niemand kon ontsnappen. Er waren maar drie plekken waar je erin kon: er was een ingang bij het Zgodyplein, eentje bij de markt en nog een in de Lwowskastraat.

Ik rende van de ene ingang naar de andere. Podgórze was vanaf nu een Joods getto. Alle Polen die niet Joods waren, moesten het getto uit en alle Joden die erbuiten woonden, moesten naar het getto verhuizen.

Ik keek hoe ze binnenkwamen. In golfbewegingen. Grote groepen Joden die uit vrachtwagens klauterden en door de Lwowskastraat liepen. Er waren mannen en vrouwen en kinderen, gezinnen, pubers en grootouders. Ze hadden allemaal een band om hun arm met een davidster, net als wij. Sommigen van hen droegen hun werkuniform. Er waren politieagenten, postbodes, verpleegsters en tramconducteurs bij. Er

waren geen banen meer voor Joden. Joden mochten niets meer doen, behalve de toiletten van de nazi's schoonmaken. Mijn vader en mijn oom waren hun winkels kwijt en de voorraad was door de nazi's in beslag genomen, precies zoals oom Moshe had voorspeld.

De nieuwe Joden hadden hun spullen bij zich – alles wat ze nog bezaten – en ze keken met grote ogen naar de gebouwen en de straten van hun nieuwe buurt. Ze hoopten waarschijnlijk dat hun leven hier beter zou zijn dan waar ze ook vandaan kwamen, maar alles wat er het afgelopen jaar was gebeurd, wees erop dat de dingen alleen maar slechter zouden worden.

Er stonden wel appartementen leeg van Polen die waren vertrokken, maar dat waren er lang niet genoeg voor alle nieuwe mensen. Mijn ouders gingen de straat op en vroegen een gezin of ze bij ons wilden komen wonen. Het was de Laskis-familie. Ze waren met z'n drieën en hun zoon was zeven en heette Aron. Ze kregen mijn kamer en ik sliep vanaf dat moment in de huiskamer. Andere gezinnen deden hetzelfde.

Later, nadat er elke dag nieuwe Joden het getto in werden gedreven, niet meer alleen uit Krakau maar ook uit de dorpen buiten de stad, namen we nog een gezin in huis, de familie Rosenblum, en toen nog een, de familie Brotman. De Duitsers stelden zelfs een wet op: in elk appartement moesten minstens vier gezinnen wonen. Net als ik hadden mijn ouders nu geen eigen slaapkamer meer. De kinderen sliepen op één kamer en de volwassenen waren verdeeld over de slaapkamer van mijn ouders en de huiskamer. Alleen de keuken was van ons allemaal. We woonden met z'n veertien in een appartement dat met z'n drieën al krap was geweest.

Ik wilde de hele tijd naar buiten om met mijn vrienden te spelen. Thuis was het veel te druk. Maar van mijn ouders mocht ik niet naar buiten omdat ze bang waren dat ik zou worden opgepakt voor de werkploeg. Altijd als de Duitsers vonden dat er iets gedaan moest worden

– we's schrobden of de muur verder bouwen – haalden ze Joden van de straat die het werk moesten doen. Mijn vader werd heel vaak van straat gehaald; mijn moeder af en toe. De nazi's haalden zelfs mensen uit het getto om ergens anders in Krakau te werken. Soms kwamen ze niet meer terug.

‘Volgende zomer is het allemaal voorbij,’ zei mijn vader tegen ons. ‘Tot die tijd moeten we het volhouden.’

Hij was mijn vader en ik wilde hem geloven, maar ik wist het niet zo zeker meer. Het was januari 1941. De Duitsers waren de baas in Krakau. Ik was twaalf. Voor het eerst in mijn leven twijfelde ik aan mijn vader.